

Inkomensveranderingen bij pensionering en overlijden

ARJAN SOEDE

De inkomenspositie van ouderen is in de afgelopen decennia flink verbeterd. Tussen 1990 en 2010 steeg de koopkracht met 23 procent. Een belangrijke reden is dat steeds meer werknemers tegenwoordig een aanvullend pensioen opbouwen. Daarnaast hebben veel vrouwen ook een eigen pensioen. Nu heeft 73 procent van alle gepensioneerden een eigen aanvullend pensioen. In 1990 was dat slechts 57 procent. Door de huidige versobering zullen ouderen het in de toekomst moeilijker krijgen. Bekeken wordt hoe pensionering het huishoudensinkomen beïnvloedt en hoe het pensioenstelsel beter kan inspelen op veranderde behoeften tijdens pensionering.

Foto: Flickr/Roel Wijnants

Het gemiddelde inkomen van ouderen is in de afgelopen decennia weliswaar flink gestegen, maar dit betekent niet dat dit voor alle ouderen geldt. Met pensioen gaan zorgt vrijwel altijd voor een grote inkomensverandering. Iemand die 70 procent van zijn laatst verdiende salaris als pensioen zou ontvangen, gaat er bruto 30 procent op achteruit, maar qua netto-inkomen is deze daling kleiner. Dit komt omdat ouderen geen AOW- of pensioenpremies meer hoeven te betalen en doordat zij in aanmerking komen voor de fiscale ouderenkorting. Op basis van een inkomensmodel van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) is berekend dat in de periode 2006-2008 de gemiddelde daling van het persoonlijk besteedbaar inkomen bij prepensionering 16 procent bedroeg. Voor mensen met lagere inkomens was de daling in het algemeen iets geringer: ongeveer 11 procent.

Een deel van de mensen stopt echter niet met werken via een prepensioen maar via een uitkering. Zij nemen onvrijwillig afscheid van de ar-

beidsmarkt en ontvangen een WW-, arbeidsongeschiktheids- of bijstandsuitkering. Bij deze groep is het geschatte gemiddelde verlies in besteedbaar inkomen een stuk groter, te weten 21 procent. Zij gaan er dus meer op achteruit dan mensen die via een prepensioenregeling stoppen met werken. Wel is er een belangrijke kanttekening: de spreiding in de mate van inkomensverandering is groot (zie figuur 1). Sommige mensen gaan er sterk op achteruit als zij stoppen met werken, maar anderen gaan er zelfs een beetje op vooruit doordat zij naast hun pensioen ook nog een andere inkomstenbron hebben of starten met een kleine bijbaan.

Uit de figuur wordt duidelijk dat ook bij de overgang naar een uitkering de spreiding in de inkomensverandering groot is. Wat bijvoorbeeld vooral opvalt, is dat een flink deel van de uitreders (9%) minder dan de helft van hun 'oude' inkomen ontvangt. Aan de andere kant blijkt uit de cijfers ook dat ruim 20 procent van de stoppers er in inkomen niet op achteruitgaan en vaak zelfs iets meer persoonlijk inkomen te besteden hebben.

Uit figuur 2 blijkt dat mensen met een uitkering op hun 65ste gemiddeld een grotere inkomensstijging meemaken dan mensen die een prepensioen ontvangen. Onder de personen die eerst een uitkering hadden, is een relatief grote groep (21%) die er tussen de 10 en 20 procent in koopkracht op vooruitgaat. Tot deze groep horen vooral mensen die aanvankelijk een bijstandsuitkering ontvingen. Aangezien de AOW-uitkering voor een alleenstaande netto ongeveer 14 procent hoger ligt dan de bijstandsuitkering voor een alleenstaande, gaan deze bijstandontvangers erop vooruit wanneer zij 65 jaar worden. Slechts 29 procent van de uitkeringsgerechtigden gaat er in koopkracht op achteruit als ze 65 jaar worden. Deze groep had een relatief hoge WW- of WAO-uitkering, maar heeft relatief weinig aanvullend pensioen opgebouwd, waardoor hun inkomen daalt. Per saldo is de gemiddelde inkomensstijging bij pensionering van mensen die eerst een uitkering hadden 12 procent. Voor mensen met een uitkering is de periode voor hun 65ste dus de moeilijkste periode om rond te komen.

Van degenen die eerst een prepensioen hadden, gaat ongeveer 43 procent erop achteruit bij pensionering. 7 procent van deze 65-jarigen heeft zelfs meer dan 30 procent aan koopkracht moeten inleveren. Dit zijn vooral mensen die profiteren van een gunstige VUT/prepensioenregeling, maar die in het verleden niet in staat waren voldoende aanspraken op ouderdomspensioenen op te bouwen. Daartegenover staat een groep die er wel duidelijk op vooruitgaat. Een op de tien ouderen gaat er bij het bereiken van de leeftijd van 65 jaar zelfs meer dan 50 procent in koopkracht op vooruit. De gemiddelde inkomensstijging is bij deze groep 3 procent. Voor deze groep is de overgang naar pensioen in het algemeen dus veel gelijkmatiger. Uit de cijfers blijkt ook dat de stijging van het besteedbaar inkomen van ouderen in de afgelopen twee decennia gemiddeld ongeveer 0,65 procent per jaar bedroeg, wanneer in de leefsituatie geen verandering kwam. Deze stijging komt doordat de koopkracht van een AOW-uitkering in deze periode is gestegen, voornamelijk dankzij diverse fiscale maatregelen. De aanvullende pensioenen werden in het algemeen met de inflatie geïndexeerd, zodat de koopkracht langs die weg niet werd uitgehold.

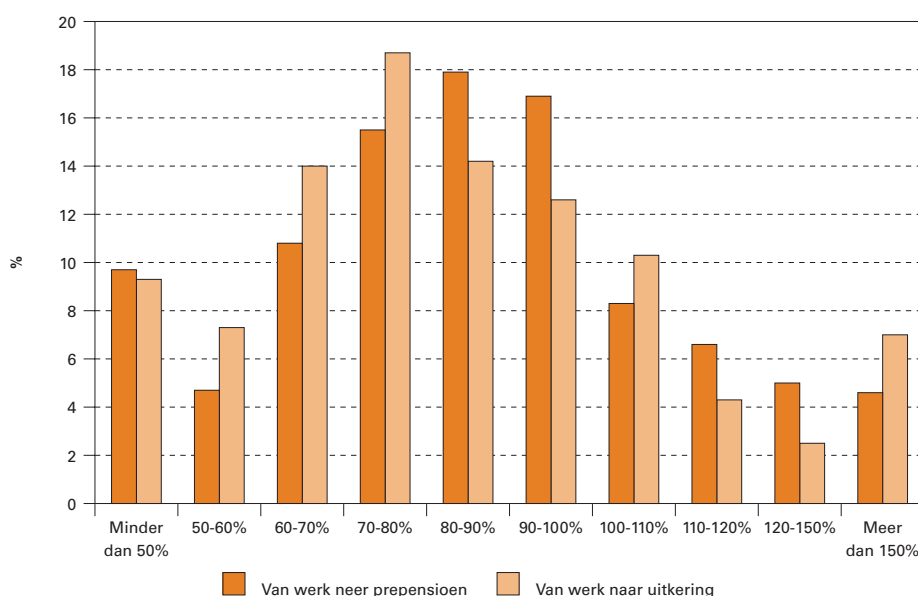
Ook is onderzocht wat de inkomensgevolgen zijn als iemand zijn of haar partner verliest. In dat geval is de gemiddelde daling van het huishoudensinkomen bij mannen 18 procent. Bij vrouwen is de inkomensdaling aanmerkelijk groter, namelijk 25 procent. Gemiddeld ontvangen mannen na het overlijden van hun partner een hoger inkomen dan vrouwen. Dit komt doordat na het overlijden van de partner een werknemer zijn volledige ouderdomspensioen blijft ontvangen, terwijl de achterblijvende partner van een overleden pensioenontvanger slechts 70 procent van dat ouderdomspensioen als nabestaandenpensioen ontvangt. Hoewel dit verschil in de toekomst minder zal groot zijn, omdat ook vrouwen vaker een eigen ouderdomspensioen zullen ontvangen, zal dit effect in de komende decennia zichtbaar blijven doorwerken.

Dalende inkomensbehoeften

Een belangrijke vraag is of een daling van het inkomen bij pensionering problematisch is. De (financiële) behoeften van ouderen zullen in veel gevallen anders zijn dan die van jongeren. Of de inkomensontwikkeling van ouderen aansluit bij deze veranderende financiële behoeften is de hoofdvraag van het proefschrift 'Tevreden met pensioen' (Soede, 2012). Hierin is een studie gemaakt naar hoe de behoeften van ouderen veranderen. Dit is gedaan door het bestedingspatroon te analyseren en te kijken in hoeverre ouderen makkelijker of moeilijker kunnen rondkomen van hun inkomen. Daarbij is via econometrische modellen gecorrigeerd voor belangrijke verschillen tussen ouderen en jongeren. Ouderen wonen bijvoorbeeld vaker alleen, maar hebben ook vaker een eigen vermogen.

De analyse van de bestedingen laat zien dat het benodigd inkomen met 18 procent kan dalen. Wel zal een oudere bij pensionering dan iets moeilijker kunnen rondkomen, maar in de loop

Figuur 1. Verdeling van de veranderingen in het persoonlijk besteedbaar inkomen bij het stoppen met werken (in procenten)

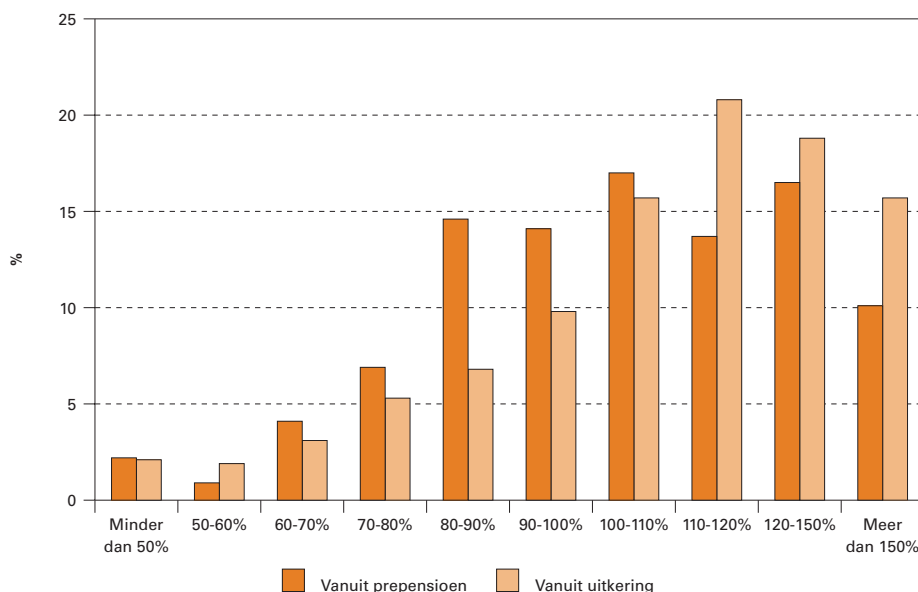

Bron: CBS (IPO'07-'09) SCP-bewerking.

van de jaren wordt dit minder. Bij het overlijden van de partner veranderen de financiële behoeften ook. De studie laat zien dat een daling van 26 procent van het inkomen volgens deze methode redelijk zou zijn.

De vraag is uiteraard in hoeverre de leeftijd een rol speelt bij veranderende financiële behoeften. Daarom is bij alle analyses het effect van de leeftijd meegenomen. Uit de studie komt een duidelijk patroon naar voren. De financiële behoeften stijgen, totdat men ongeveer 55-65 jaar is, om daarna af te nemen. Deze daling is verklaarbaar vanuit de gedachte dat de oudere zich geleidelijk terugtrekt uit de consumptiemaatschappij vanwege een zwakker wordende gezondheid. De toenemende zorgkosten wegen hier niet tegenop. Het belangrijkste deel van de zorgkosten wordt in mindering gebracht op het inkomen via de reguliere zorgpremies. Het deel dat ouderen gemid-

Figuur 2. Verdeling van de veranderingen in het persoonlijk besteedbaar inkomen bij het bereiken van de 65-jarige leeftijd, naar de verhouding tussen inkomen na en voor de 65de verjaardag, overgangsjaar 2008 (in procenten)

Bron: CBS (IPO'07-'09) SCP-bewerking

Foto: Flickr/Roel Wijnants

demodata

RUIMTE

Door de sterke groei van de Nederlandse bevolking is de beschikbare ruimte per inwoner in de afgelopen eeuw met bijna 67% afgenomen. De Nederlandse bevolking groeide tussen 1900 en 2008 van 5,1 naar 16,7 miljoen mensen.

Hoewel de totale oppervlakte natuur en bos de laatste twintig jaar is toegenomen, heeft de grootste afname in het aantal beschikbare m² per inwoner zich juist in deze categorie voorgedaan. De hoeveelheid natuur en bos per inwoner is van ruim 1700 m² in 1900 gedaald naar slechts 296 m² in 2008. Het neemt echter sinds 2006 niet verder af.

Een inwoner van Friesland of Drenthe heeft in 2008 acht keer zo veel landbouwgrond ter beschikking als een bewoner van Zuid-Holland. Per inwoner van Drenthe is er in 2008 ruim 200 m² woongebied beschikbaar; bewoners van Zuid-Holland moeten het met ruim de helft minder doen. In Zeeland is er per inwoner twee keer zo veel ruimte beschikbaar voor recreëren dan in Noord-Holland. Voor de inwoners van de Randstad en de overige steden is relatief weinig specifiek recreatieterrein beschikbaar binnen hun gemeente.

Bron:

gebaseerd op Compendium voor de leefomgeving (www.compendiumvoordeleefomgeving.nl)

deld zelf aan zorgkosten moeten betalen is echter niet heel hoog. Ongeveer 2 procent van het besteedbaar inkomen van ouderen wordt hieraan besteed. Per saldo blijkt dat de financiële behoeften van ouderen bij het klimmen van de jaren afnemen.

Een flexibeler pensioenstelsel?

Uit de analyses blijkt dat de gemiddelde inkomensdaling redelijk overeenkomt met de afgenomen financiële behoeften van ouderen nadat zij zijn gepensioneerd. Ouderen zouden bij het vorderen van de leeftijd in principe kunnen rondkomen van een in koopkracht dalend pensioen. Een belangrijke vraag is in hoeverre het pensioenstelsel rekening moet houden met de veranderende behoeften van ouderen.

Het zou bijvoorbeeld mogelijk zijn om het zogenoemde hoog-laag pensioen vaker te gebruiken: dit houdt in dat een oudere in bijvoorbeeld de eerste vijf jaren na pensionering een hoger pensioen ontvangt. Later ontvangt hij of zij dan een lager pensioen. De fiscale wetgeving biedt nu al de ruimte om het individuele pensioen in de loop van de tijd te laten variëren, mits het laagste pensioen in ieder geval 75 procent bedraagt van het hoogste pensioen. Een geringere en vooral een meer gelijkmatige daling van de pensioenuitkering zou beter aansluiten bij de situatie waarin veel ouderen zich bevinden. Zo'n optie zou voor veel ouderen meer in lijn zijn met hun veranderende behoeftenpatroon.

Een andere optie zou zijn om de prijsindexatie voor gepensioneerden iets lager vast te stellen dan die voor de werkenden. Dan valt de indexatie van ingegane pensioenen gemiddeld iets lager (ongeveer een 1/2 procent per jaar) uit dan de algemene prijsstijging. Dit lijkt op basis van de gevonden resultaten voor ouderen geen probleem te hoeven zijn. Hun financiële behoeften dalen met de leeftijd en het is daarom niet noodzakelijk dat jaarlijks de volledige prijsindexatie wordt toegepast.

Zou het pensioen ook rekening moeten houden met de geconstateerde inkomensterugval als iemand zijn of haar partner verliest? De analyses suggereren van wel. Mannen gaan er daarbij minder op achteruit dan vrouwen. Op dit moment bestaat al de mogelijkheid om het nabestaandenpensioen uit te ruilen tegen een hoger ouderdomspensioen. Dit is vooral een verstandige keuze als iemand geen partner heeft. De optie om het pensioen desgewenst afhankelijk te maken van de aanwezigheid van een partner is daarom het overwegen waard. Het verlaagde ouderdomspensioen kan dan 70 procent van het oorspronkelijke pensioen bedragen; dit laatste kan dan bij pensionering actuair iets hoger vastgesteld worden. Zolang beide partners leven, ontvangen beiden een volledig ouderdomspensioen. Als een van de partners overlijdt, ontvangt de nabestaande een verlaagd ouderdomspensioen van 70 procent in combinatie met het nabestaandenpensioen van zijn of haar partner. Per saldo sluit dan het aanvullend pensioen zo beter aan bij de behoeftenontwikkeling van ouderen.

Conclusie

In de afgelopen decennia is het inkomen van ouderen sterker gestegen dan dat van jongeren. Een belangrijk oorzaak is dat de AOW voldoende is om niet in armoede te hoeven leven. Het grootste risico voor ouderen ligt in de periode vóór hun 65ste. Zij kunnen dan werkloos of arbeidsongeschikt worden en daarmee terugvallen tot bijstandsniveau. Bij het bereiken van de AOW-gerechtigde leeftijd verbetert hun inkomen dan weer. Het onderzoek laat zien dat ouderen in de loop van de jaren minder bestedingsbehoeften hebben. Het zou goed zijn als het pensioenstelsel daar meer rekening mee houdt zodat het pensioeninkomen beter aansluit bij wanneer men het inkomen echt nodig heeft.

Deze bijdrage is gebaseerd op het proefschrift van Arjan Soede. *Tevreden met pensioen. Veranderende inkomens en behoeften bij ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dr. A.J. Soede, Sociaal en Cultureel Planbureau, e-mail; a.soede@scp.nl